

Rasizam = Saksizam = Specizam

Adžić, Dijana

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:988499>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Predmet: Spolni i rodni identiteti

Odsjek za Kulturalne studije

Dijana Adžić

RASIZAM=SEKSIZAM=SPECIZAM

(ekofeministički argumenti)

Završni rad

Mentorica: Dr. sc. Brigita Miloš

U Rijeci, 14. rujna 2015.

SADRŽAJ:

1. Sažetak	I
2. Ključne riječi	I
3. Uvod	II
4. Zašto ekofeministički argumenti?	IV
5. Moć	V
6. Rasizam	IX
7. Seksizam	XII
8. Specizam	XV
9. Civilizacija vs. Priroda	XVIII
10. Potencijalna rješenja s perspektive ekofeminizma	XXI
11. Zaključak	XXV
12. Literatura	XXVII
13. Linkovi	XXVIII

Sažetak:

U današnjem kapitalističkom društvu postoji izvjestan stupanj nejednakosti među pravima ljudi, točnije pravima žena, životinja i prirode. Feministice glavni problem vide u patrijahalnom sustavu koji postavlja normu heterogenog bijelog muškarca kao jedinu važeću, tj. oni su Prvi koji imaju pravo odlučivati za Druge. Ekofeministice idu korak dalje tvrdeći da patrijahalni sustav ne samo da potlačuje žene, nego i sve druge ne-bijele, ne-heterogene, ne-muškarce. Dakle i rasne, nacionalne i etničke manjine i životinje i prirodu oko nas. Smatraju da represije proizlaze jedne iz drugih te jedne druge potiču. Promjenu vide u radikalnim promjenama shvaćanja čitavog svjetonazora i tretiranjem svih nejednakosti kao relevantnih ne ističući jednu iznad druge, tj. baveći se svima paralelno. Time preispituju i analiziraju strukture moći, o čemu govori o Foucault. Ekofeministički argumenti su širok pojam, te je u radu najveći naglasak na socijalni i kulturni ekofeminizam i njegove predstavnike/ice.

Ključne riječi:

Ekofeminizam, feminizam, rasizam, seksizam, specizam, patrijarhat, životinjska prava, priroda, civilizacija, Drugi, moć, monokultura, kapitalizam, nejednakost, sloboda, represija, raznovrsnost, promjena, doktrina, dominacija.

Uvod:

„Raznovrsnost nam omogućuje da istovremeno dovedemo u pitanje tri vrste kolonizacije: kolonizaciju prirode; kolonizaciju žena; i kolonizaciju Trećeg svijeta.“ (Shiva, iz Treće 2000)

Ovim citatom indijska ekofeministica Vandana Shiva (2000) nastoji istaknuti važnost raznovrsnosti/biodiverziteta u smislu potrebe za prihvaćanjem razlika i različitosti kao prednosti i pozitivne aspekte života i postojanja. Isto tako ukazuje na opresije i diskriminatorska ponašanja koje se događaju u svakodnevici upravo zbog razlika u spolu, boji kože i kulturi, te finalno zbog razlika u vrsti. U sustavu koji razlike ne vidi kao bogatstvo i mogućnost mnogostrukih rješenja i napredak, već kao nepoželjne nuspojave ili neuspjele indoktrinacije, ono što se potiče je oblikovanje svijeta prema poželjnoj slici jedne klase, rase i roda unutar jedne vrste. Shiva (2000) to naziva „monokulture uma“ koje vode kulturološkom i ekološkom siromaštvu. Da bi nametanje takvog modela razmišljanja bilo moguće provesti, koriste se suptilne, ali i opresivne metode. Upravo taj monokulturni način razmišljanja dovodi do pokretanja ogromnog kotača uzajamnog nasilja i dovodi do trenutka kada je sve što nije isto što i mi, ono Drugo. A ako je to različito Drugo, to znači da smo mi Prvi i da hijerarhijski imamo pravo odlučivati o Drugom ili mu nametati sve vlastito kao „bolje“. Kao primjer tome možemo navesti Britaniju koja je pokušavala nametnuti monokulturnu proizvodnju u Indiji (eukaliptus ¹) smatrajući da je njihov sustav proizvodnje „napredniji“, da se oni bolje razumiju u indijski ekosustav nego Indijci sami. Primjer je i diskriminacija romske populacije u svakodnevnom životu koja je sveprisutna na našim prostorima i šire.

Primjer je i pitanje žena na razgovorima za posao kada planiraju imati djecu ili činjenica da u javnosti jedan hrvatski političar, ne tako davno, može izjaviti da je „Bog stvorio ženu za madraca,

¹ *Eukaliptus debata*- Svjetska banka je provodila program lokalnog pošumljavanja u Indiji, posebno na polusušnim područjima područjima države Karnataka 1980ih. Iako je to bilo pod krinkom boljitka i ekonomskog porasta, takvo djelovanje prouzročio je narušavanje poljoprivrednih kultura, a posljedice toga su bili problemi s vodom i tlom, uvjetima za život i količinom biomase za lokalnu upotrebu. (Shiva, iz Treće 2000) Upravo se tu povuklo pitanje za čiji ekonomski boljitak i napredak se to sve radi. Ovo pošumljavanje potaknulo je brojne gerila projekte rušenja eukaliptusa (pr. Raitha Sangha 1983.) i pošumljavanja zemlje autohtonim kulturama kako bi se popravilo narušeno ekološko stanje.

a ne za mudraca“². Na koncu, primjer je i činjenica da su mačka i pas kućni ljubimci, miševi su štetočine, a pilići su hrana. I svi su u vlasništvu ljudi i njima se može raspolagati po nekakvim preferencijama doba, kulture, društva.

Socijalno orijentirane ekofeministice³ ističu problematiku dualizama na kojima funkcionira svijet: muškarac/žena, bijelac/obojen, čovjek (kultura) /priroda. Kao glavnog „krivca“ za neravnopravnosti u društvu i nejednak odnos moći vide logiku dominacije zvanu patrijarhat. Smatraju da je koncept patrijarhata jedna od najvažnijih stavki razumijevanja onog problematičnog u pokušaju ukidanja vrijednosti ženskog i prirode, te se bave : „odnosom zapadne filozofske tradicije prema ovom konceptu koji konstruira obezvrijeđene i označene sfere „drugosti“. (Buzov, 2012)

Ovim radom željela bih izložiti argumente pretežito radikalnog kulturnog i socijalnog ekofeminizma za stav da su sve opresije međusobno povezane i jedna podržava drugu. Proizlaze iz patrijarhata, nejednakosti, otuđivanja, siromaštva, ekološkog nemara u svrhu profita. O moći kao strukturi uzajamnog međudjelovanja opresivnih odnosa govori Foucault (1976), čiju ću teoriju moći iskoristi za pojašnjenje teze kako se sve opresije proizlaze jedne iz drugih, poput domino efekta, podržavaju druge i služe kao okidač za nastanak novih. To ekofeministice povezuju u jednu dominaciju zvanu patrijarhat koji služi kao izvor svih opresija nad ženama, obojenima, životinjama i prirode generalno.

Osim argumenata, pokušati ću ponuditi i neka potencijalna rješenja iz sfere ekofeminizma, gdje se gotovo svi slažu oko toga da napredak leži u promjenama, koja treba biti temeljita i sveobuhvatna.

² Seksistička izjava predsjednika HKDU-a i bivšeg saborskog zastupnika upućena Vesni Pusić, hrvatskoj političarki, publicistkinji i predsjednici HNS-a, aktualna ministrica vanjskih i europskih poslova. Incident se dogodio na zasjedanju Hrvatskog sabora 2001. (preuzeto s www.wikipedia.org)

³ *Socijalni ekofeminizam* – sam pojam je utvrdila Chaia Heller 1987. godine kako bi istaknula ekofeminističku orijentaciju prema konceptu koji paralelno ispituje socijalne i političke izvore ekoloških problema i afirmira specifične ljevičarske struje prisutne u ekofeminizmu. Neke od predstavnica su.: Val Plumwood, Noel Sturgeon, Karen Warenn ...(Buzov, 2012.)

Zašto ekofeministički argumenti?

Ekofeminizam nema strogu definiciju i ima nekoliko podjela, ali je dovoljno istaknuti neke osnove koje su uglavnom svima zajedničke. To je alternativni način razmišljanja i globalna perspektiva „slobodnog ekološkog društva“ u kojem bi i ljudski pojedinci, bez obzira tko su, što su, kako izgledaju i u što vjeruju, i priroda i neljudski akteri društva dobili puno priznanje. Ekofeminizam koristi feministički pristup u istraživanju interakcije žena-drugih ljudi i ljudskih Drugih-prirode. Polazi upravo od femininističke perspektive, tvrdi Karen J. Warren (2000), ne zato što je spolna opresija značajnija ili važnija od drugih, već jer fokus na ženama otkriva važne stavke međupovezanih sustava ljudske dominacije. Kao primjere navodi to da među bijelim, obojenim, siromašnim ljudima, djecom, starijima, koloniziranima i ostalim grupama ljudi oštećenih okolišnom destrukcijom najčešće su žene suočene s disproporcionalno većim rizikom i štetom nego muškarci. Navodi kako su „ženske uloge“ u sukobu s partikularnim okolišnim problemom na način na koji „muške uloge“ nisu (primjer žena u Indiji)⁴. Isto tako, ističe kako su neke zapadnjačke ideologije koje podupiru koncept dominacije nad prirodom temeljene na muškoj pristranosti na drugačiji način od drugih pristranosti. (Warren, 2000.) Ekofeminizam analizira ne samo „drugost“ žena, već i društveno marginalizirane skupine društva, kao i prirode i prirodnog.

Upravo taj holistički pristup problemu „drugosti“ potiče ekofeministice da se bave društvenim problemima koji su proizašli iz patrijahalnih odnosa, nejednakosti, alijenacije i siromaštva i da se počnu rješavati zajedno s ekološkim problemima.

U društvu gdje smo fragmentirani između mnoštva identiteta, uloga, obaveza, gdje je i znanje rascjepkano i odijeljeno u puno komadića puzzli koje nužno ne čine potpunu sliku, vrlo je bitno stvari gledati iz šire perspektive.

Toliko se toga događa i treba se raditi na suzbijanju toliko različitih diskriminacija i marginalizacija, ali nikako ističući jednu iznad druge ili se baveći samo jednom, već razumjeti kontekst i izvor svih opresija generalno i raditi na njima kolektivno. Naprosto, nije dovoljno

⁴ Žene u Indiji doslovno ovise o šumama. Uglavnom su vezane za kućanstvo koje funkcionira zbog prirode, tj. šume koja je oko njih. Koriste ju kao gorivo, građevni materijal, izvore vode, hrane... One to skupljaju i koriste u svakodnevnom životu u skrbi za obitelj i dom, a muškarci uglavnom odlaze raditi. Krčenjem i prorjeđivanjem šuma ženama se uvelike otežava i to disproporcionalno više nego muškarcima, iako se to i njih direktno tiče, barem od strane tradicionalne podjele uloga (žene „proizvode“ kvalitetne muškarce).

samo skupljati vodu tamo gdje je cijev popustila, već se sama pukotina, prije ili kasnije treba sanirati.

„Razlika se tumači kao nejednakost, prvo u našem umu, a zatim i u konkretnim strukturama dominacije. Monokulture nam nastoje nametnuti ekološko i političko stajalište da biljke i ljudi moraju biti isti da bi bili jednaki. Ako su različiti, onda su i manje vrijedni. Za podređenog to znači dvije nasilne mogućnosti: ili mora preuzeti ulogu podređenog, ili biva odbačen kao nešto nebitno.“ (Shiva, iz Treće 2000)

Moć

Iako nam se nerijetko prezentira kako moć u rukama drži netko „iznad“, netko „veći“, vlada, tajne organizacije, militanti, crkva, ili netko treći, francuski filozof 20.stoljeća, Michel Foucault ⁵ (1976) smatra da moć zapravo dolazi „odozdo“. Zato što moć vidi ne kao nešto što se može imati, pa izgubiti ili dobiti, već moć shvaća kao mnogobrojnost prisilnih odnosa imanentnih u sferi u kojoj djeluju i koja sačinjava njihovu organizaciju. Drugim riječima, moć ne posjeduju neki „Prvi“ u odnosu na „Druge“ koji ju ne posjeduju.

Moć je efekt koji se pojavljuje uslijed međudjelovanja nejednakih i mobilnih društvenih odnosa. A ti odnosi se pojavljuju u svakoj sferi života (privatnoj, ekonomskoj, obrazovnoj, profesionalnoj...). Moć prema tome, nije struktura ni snaga, već ime koje se odnosi na kompleksne strateške situacije u određenom društvu. Nalazi se svugdje, ne zato jer obuhvaća sve, već jer dolazi od svuda. (Foucault, 1976)

„Odnosi moći nisu odvojeni odnosi naspram drugih tipova odnosa (ekonomski procesi, odnosi znanja, seksualni odnosi.), već su imanentni u potonjima; oni su neposredni efekti podjela, nejednakosti i neravnoteže koja se događa u potonjima i obrnuto, oni su unutarnji uvjeti ovih diferencijacija.“ (Foucault, 1976)⁶

⁵ *Michel Foucault* (1926.- 1984.) – francuski filozof. Poznat je po svojoj kritici raznih socijalnih institucija, psihijatrije, medicine i zatvorskog sustava, te po svojim idejama o povijesti seksualnosti. Njegove su teorije usmjerene na moć i odnos između moći i znanja, a njegove ideje vezane za diskurs u odnosu na zapadnu misao bile su široko raspravljane i primjenjivane. (www.egs.edu/library/michel-foucault/biography)

⁶ Foucault M. (1976) *History of sexuality* vol. I str. 94. (moj slobodni prijevod s engleskog jezika)

Upravo ovdje možemo povući paralelu s teorijama socijalnog i kulturnog feminizma o tome kako svaki oblik represije proizlazi jedan iz drugog, međusobno se podržavaju i reproduciraju. Točnije, moć se prenosi na neki način nizom opresija, primjerice s određene grupe muškaraca na žene, ili manjine (političke, nacionalne, etničke), zatim u našem androcentričnom društvu na životinje i u konačnici na prirodu. Upravo je to razlog zašto ekofeministice stavljaju seksizam, rasizam i specizam u istu jednadžbu. Jer dok god se neki od oblika represija vrši vrti se kotač moći i konstantno je netko potlačen, a netko nadređen i nejednakosti još uvijek postoje, tj. nitko nije slobodan dok je netko drugi potlačen.

„Iako pozivaju na dokidanje svih oblika opresije i dominacije, ekofeministi i ekofeministkinje tvrde da oslobođenje žena ili bilo koje potlačene skupine neće biti uspješno ako se ne djeluje u smjeru oslobođenja prirode i životinja. Svim je tim oblicima opresije zajedničko to da počivaju na patrijarhatu, odnosno „institucionalnom seksizmu“. (Staničić, 2008)

Ovdje kad se govori o patrijarhatu, misli se ne samo na dominaciju muškaraca nad ženama, već kao dominaciju nad ženama, životinjama i Drugima u smislu svođenja svih navedenih na objekte tj. „potrošnu robu“ koja služi zadanoj svrsi. Zašto baš patrijarhat? D'Eaubonne (2000) navodi teze pokreta „Ekologija-Feminizam, revolucija ili mutacija“⁷ u kojima su opisani i razlozi zašto patrijarhat urušava društvenu strukturu, kao i onu prirodnu. Navodi kako je patrijarhat utemeljen na prisvajanju plodnosti i rodosti, kako je sustav čije su se mentalne strukture održale kroz sve sukcesivne društvene i ekonomske forme. Kao dva glavna čimbenika koja su pridonijela razvoju patrijarhata ističe iscrpljenje resursa i globalnu demografsku inflaciju, te ih smatra neposrednim uzrocima sadašnje ekološke katastrofe. Smatra kako rat spolova odražava bitku čovjeka protiv sebe samog, a kako se uvijek prevodio kao „klasna borba“. I s tim povezuje i propast socijalističkih revolucija koje su u isključivom razmatranju te „klasne borbe“ propustili ispitati temelje hijerarhije i ljudskog izrabljivanja – između ostalog i seksizma. I zaključno tvrdi da će kapital koji je sada u imperijalističkom položaju, nestati samo uz neko ekološko rješenje proizvodnje koja će biti moguća „jedino ako se dokinu stare strukture dominacije, agresivnosti, natjecateljstva, apsolutizma (ili „bezgraničnosti vlasti“) kako bi se nadomjestile strukturama suživota i jednakopravnosti u odnosima pojedinaca (dakle spolova) i kolektiva prema okolišu.“ (d'Eaubonne, 2000)

⁷ „Ekologija- Feminizam, revolucija ili mutacija“ – U D'Eaubonne F. , „Što bi moglo biti ekofeminističko društvo“ , iz Treće br. 2/ vol. 2 , str. 60

Carol Adams (2003) ističe kako ne želi pomiješati prava žena i životinja, već objašnjava kako uzima osnove i koncepte drugog vala feminizma, koncepte o strukturama opresije i kako je i pripadnost određenoj „vrsti“ takav tip strukture. Naglašava kako ne bismo samo trebali stati na barijeri čovjek/životinja jer je taj dio konstrukcije patrijarhata. (Adams, 2003) Ekofeminizam se zalaže za promjenu postojećeg stanja u društvu, tj. za promjenu patrijahalnog modela društva u model suradnje u kojem neće vladati odnosi podčinjenosti i dominacije, već spolne i druge ravnopravnosti. Kritizira dualizam čovjeka i prirode, odnosno čovjeka i životinje i zahtjeva drugačije odnose među njima, one koji nisu zasnovani na opresiji. (Holy, 2007)

„Budući da živimo u specističkom, rasističkom i patrijahalnom svijetu, način na koji rod upravlja našim društvima jest način na koji muškarci imaju moć nad ženama, okolišem i životinjama. Taj se stav posebno odnosi na životinje koje ljudi konzumiraju.“ (Staničić, 2008)

Žene koje su do nedavno⁸ gurane u sferu privatnog, bile utišavane i nevažavane u sferi javnog, ali su bile tu da bi rađale i odgajale muškarce koji će nastaviti kreirati budućnost. Žene su bile ne-muškarci, one koje su zakinite za čitave svjetove jer su žene, ali one koje imaju sposobnost donošenja novih muškaraca na svijet u privatnostima svojih života. Norma heterogenog, bijelog, muškarca kao jedine ispravne, oštetila je i mnoge druge rase koje se, samim postojanjem nisu uklapale u pretpostavljenu paradigmu. Od ropstva, do nacističkih logora tijekom Drugog svjetskog rata, pa do današnjice gdje su Romi izgurani na margine i onda kritizirani zbog toga što se drže skupa, ili Afroamerikanaca u Americi koji i danas trpe policijsku brutalnost i disproporcionalno više bivaju osuđivani za zločine i privođeni na ulici. Zatim životinje. Neke zatvaramo u kaveze iz vlastite zabave i animacije, neke učimo trikove i držimo u kućama kao ljubimce koje „posjedujemo“ i koji su „naši“, neke smatramo odličnim uz krumpir ili zelenu salatu na našem tanjuru ili kao trofej na zidu ili oko ramena ako je bio dobar lov taj dan.

U konačnici i sama priroda oko nas protiv čijih zakona se konstantno borimo, uništavajući ekološki sustav i narušavajući prirodni biodiverzitet.

⁸ Pod ovim se misli kako su dugo bile „odsutne“ u kreiranju sfere javnog. Kao argument tome, važno je navesti kako su žene dobile pravo glasa tek u 20. stoljeću, točnije, 1920. u Americi, a u Hrvatskoj 1945. – u Ujedinjenim Arapskim Emiratima tek 2006. ! Sveučilištima žene imaju pristup od 17. stoljeća – prva žena koja je dobila pravnu diplomu je Španjolka Juliana Morell 1608. godine (Sveučilišta postoje od 12. stoljeća! Primjerice Bologna) (preuzeto s <https://www.radnicka-fronta.org/2015/05/04/intervju-s-ankicom-cakardic/>) „Da si rođena 1800. godine...ne bi mogla nositi hlače; ne bi mogla ići u školu; ne bi imala pravo glasa; morala bi se udati za onoga koga odabere tvoj otac; ne bi smjela koristiti kontracepciju; ne bi mogla raditi; o tvom životu odlučivao bi ili tvoj otac ili tvoj muž, jer bi bila njihovo vlasništvo.“ (Broz, 2008)

Ono što povezuje sve potlačene u navedenim primjerima je to što netko odlučuje o tuđim sudbinama na temelju društvenih tvorevina i pravila koja nužno nekog isključuju na temelju različitosti, a nekog drugog postavljaju u poziciju moći da odlučuje o prethodnima.

„Žena je zajedno s neljudskom prirodom i stotinama tisuća materijalnih, nerazumnih, primitivnih i nekreativnih (pasivnih) objekata na jednoj strani, dok je nasuprot razum, kultura, muškarac, civiliziran, gospodar. Ovi dualizmi održavaju i glavne obrasce opresije u zapadnoj kulturi, odnosno okvir za uspostavljanje odnosa hijerarhije i dominacije, drže ekofeministkinje.“ (Buzov, 2012)

I sve to, odvija se pod krinkom brojnih slogana, pozivanja na povijest i nizom dobrih namjera. Muškarci su držali žene u kućama radi „njihove sigurnosti“ i jer one kao žene nisu vođe, već skrbnice i time bi se trebali baviti. Pravdali su to fizičkom snagom, mentalnom snagom, boljom organiziranošću i slično. I danas neki pravdaju. Afroamerikanci i Romi su „skloniji problematičnom ponašanju“, Hitler je „samo branio nacionalne interese“, „nismo rasisti, ali nismo ni daltonisti“ i druge izjave ukazuju na ciljane zloupotrebe pozicija moći zamaskiranih u propagandu i niz velikih riječi koja potiču na mala djela.

„Mi“ kao ljudi smo daleko inteligentniji od životinja i stoga imamo pravo raspolagati njihovim životima onako kako to nama odgovara. Neki tip „socijalnog darwinizma“ koji naprosto daje opravdanje da nagazimo na životne oblike koji nisu MI.

„Stoga iznimno nizak položaj životinja i Zemlje u patrijahalnoj kulturi znači da je usporedbi sa životinjama i Prirodom u popularnoj kulturi namijenjena ponižavajuća uloga- Isto tako, degradirani položaj žena znači da je nalikovanje na ženu- feminiziranost – ponižavajuće kad se pojavljuje u kontekstu popularne kulture. Nizak status jedne grupe postaje temelj za metaforičku degradaciju druge grupe“ (Matthews, www.ecofem.org/journal)

Glavni okidač svih sukoba je „Drugost“, različitost. Umjesto da ju vidimo kao prednost i kao spektar novih mogućnosti i kutova promatranja stvari, u slučaju navedenih diskriminacija, norma je jedna, sve što nije unutar norme je „drugo“ i ne pripada, već mora biti sanirano i/ili isključeno.

„Spol, klasa, rasa i priroda moraju biti teorizirani zajedno ako napokon želimo nadići ove opresije...Bivajući svjesnima toga kako se opresije fokusiraju na utjelovljenje, također možemo teorizirati druge povezane opresije, poput onih protiv starijih, fizički onesposobljenih i protiv

alternativnih seksualnosti. Tada je moguće razmatrati potencijal da ekofeminizam bude radikalno inkluzivna teorija oslobođenja.“ (Twine, 2001)

Rasizam

„Što su rase? Što su vrste? Oboje su društveno konstruirane kategorije. Znanstveno gledajući, ne postoji tako nešto kao što je rasa prema Američkom Antropološkom Društvu; svi imamo zajedničke pretke i pripadnici smo iste vrste.“ (York, 2013)

Iako Foucault (1974-1975) primjerice, govori o interrasnim ratovima kao pojavi koja se događala u 18.stoljeću pretežito, ističe kako su eliminirani po principu nacionalne univerzalnosti, ali bivaju nadomješteni državnim rasizmom. O rasizmu govori kao osnovnom mehanizmu moći tj. tako ga se prakticira u modernim državama. Zato što ima ulogu fragmentirati biološko polje kojeg moć⁹ kontrolira i ustanoviti vezu između vlastitog života i smrti drugoga koja se zasniva na biološkoj razini („In order to live, the others must die“ - preživljavaju jači, ostali su slabe karike). Rasizam se razvija s kolonizacijom tj. s kolonizacijskim genocidom. (Foucault 1974-75) Upravo su to svi kolonizatori radili kroz povijest, zauzimali teritorije pokušavajući nametnuti svoju rasu, način života, religiju i kulturu kao nešto superiornije i više vrijedno od potonje. Oni su bili „Prvi“ koji će naučiti nešto, milom ili silom, ove „Druge“, koji to trebaju smatrati čašću i upoznavanjem s napretkom.

Vandana Shiva (2000) kada govori o kolonizaciji, navodi primjer nametanja monokultura u Indiji od strane poslovnih tvrtki Velike Britanije. Indija, kao bivša britanska kolonija, iako samostalna, i dalje je meta pokušajima „poticanja ekonomskog razvoja“ ili ostvarivanja „veće ekonomske dobiti“ od strane bivšeg kolonizatora.

⁹ Moć- Foucault uvodi ideju mikrofizike moći, znači moći na svim razinama, pa čak i na osobnoj, intimnoj razini. On time želi pokazati kako je moć sveprisutna. Upravo takva koncepcija moći(kao kapilarne) je novina koju Foucault uvodi. Do tada se moć shvaćala kao izvanjski nametnuta i to odozgo prema dolje. On pokazuje da moć nije samo izvanjska, da kontrola i prisila mogu djelovati odozdo. Bitno je da se moć provodi, a ne posjeduje. Moć se provodi tako da se postavlja zahtjev za istinom na individualnoj razini, dok se istina na široj razini potiskuje i zatire. Pojedincu se potiče, u njega se usađuje potreba za govorenjem istine(istine o sebi, svojim djelima i mislima), potiče ga se da tu istinu prizna, da o njoj govori. Ali istina o tome o čemu on govori se strogo kontrolira i oblikuje. (Foucault, 1974-75)

Pokušaj da se u ekološki i kulturološki šarenu Indiju uvede monokultura i da se na toj zemlji i tim ljudima primjene „ispravne strategije razvoja“ koje su, dakako, zapadnjačke.

Ono u čemu griješe je to što ne uzimaju čitav kontekst u kojem djeluju i kako njihovi poslovni potezi utječu na indijske zajednice i njihove živote, te u krajnjoj liniji, da li one uopće žele biti „naprednije“ u zapadnjačkom smislu.

Zbog borbe za moći i prevlasti nad prirodnim resursima pozitivne se različitosti zamjenjuju negativnim dualitetima. Jedan od tih je i paradigma Prvi svijet/Treći svijet. Prvi svijet je prvi, jer je ekonomski razvijeniji, bogatiji, bolje poslovno organiziran, pretežito bijel, u većem omjeru obrazovan i barata sa mnoštvom informacija i tehnološkim pomagalima.

Treći svijet je, onaj „Drugi“ , baš zato je na trećem mjestu, jer je vizija i pretpostavka da je on sve ono što prvi nije. Iako njihove žene obrađuju zemlju čitav život, žive i poznaju šume i izvore vode, ne iz knjiga, već iz potrebe i prakse, njihovo znanje je neko „drugo“ znanje koje nije primjenjivo u nametnutom sustavu vrijednosti do te mjere za ekonomsku dobit kao „prvo“ znanje.

„...ključne pretpostavke komercijalnog šumarstva Zapada radi na štetu ženama. Jedna od tih pretpostavki je da „izvanjski sudionik zna najbolje“- da šumar Prvog svijeta („outsider“) ima potrebne tehničke vještine da riješi problem manjka drveća u zemljama Trećeg svijeta.“ (Warren, 2000)

Upravo ove intervencije na prostore „Drugosti“ ukazuju na hegemonijski pristup „bivših“ kolonizatora i predatora koji ne vidi druge kulture koje žive na druge načine kao blagodat i bogatstvo diverziteta života, već kao potencijalno tržište koje se može eksploatirati na razini resursa, zemlje, kapitala i ljudi.

Mnoštvo se proizvoda koji se redovito konzumiraju u zapadnjačkom svijetu i to po izrazito profitabilnim cijenama, izrađuje na prostorima Indije i Kine za mizerne satnice u nehumanim uvjetima i to rade svi od djece, žena i muškaraca. Da li bismo u tom slučaju mogli reći da je zapadnjački sustav donio „napredak“ siromašnim ljudima Indije ili Kine? Šume u Indiji su vezane za kućanstva koja vode pretežito žene.

Iz šuma dolazi hrana, gorivo, hrana za stoku, proizvodi za dom-lijekovi, čajevi , te je šuma građevni materijal. Prorjeđivanjem te šume žene moraju dalje hodati kako bi sakupile sve nužno gubeći tako vrijeme koje im treba za obavljanje mnoštva drugih obaveza, a monokulturnim načinom proizvodnje opada kvaliteta drva potrebna za domaćinstvo. Možemo li u ovom slučaju reći da je Zapad donio napredak i olakšanje života?

Uvijek se, u ovakvim slučajevima svaka strana opravdava kako je to svima u interesu, ali čijem interesu i za zadovoljavanje čijih potreba? Ekonomski dobitak ili povećanje dohotka ne mora istodobno značiti, vrlo često je upravo suprotno, blagostanje, život u miru ili sretno i zadovoljno društvo. Nerijetko je sustav porobljavanja i dominacije u svrhu proizvodnje kapitala za Prve, od strane Drugih (bilo raso, klasno ili politički) pod velikim nadzorom (ne samo od strane drugih, već i primjer Benthamovog panoptikona¹⁰) i u potpuno nerazmjernoj podjeli kapitala (Kinezi proizvode Nike patike za dolar od kojeg dobiju 20 centa, a na Zapadu se prodaju za više stotina dolara). Ovakav nesrazmjer, Karen Warren (2000) objašnjava logikom dominacije tj. utvrđuje pet zajedničkih karakteristika opresivnosti patrijahalnog mišljenja primjenjive ne samo na primjeru rasa, nego i životinja i žena:

1. „Vrijednosno- hijerarhijsko mišljenje, s kategorijama „višeg ili „nižeg“ mišljenja koje daje višu vrijednost muškarcu ili onome što je rodno identificiran s „višim“ (muškim). To postavlja muškarca, bijelce, kulturu, mišljenje na višu razinu, a žene, obojene, prirodu, tijelo, na nižu razinu.
2. Ovakav obrazac osnažuje postojanje vrijednosnih dualizama koji se temelje na disjunktivnim parovima, čiji su elementi viđeni kao opozitni, a ne komplementarni, radije ekskluzivni nego inkluzivni.
3. „Moć-nad“ koja služi da pojača snagu onih postavljenih više nad onima postavljenim niže, u načinima koji ih drže u neopravdanom subordiniranom položaju.

¹⁰ *Koncept panoptikona* koji osmišlja Bentham u kasnom 18. stoljeću, uključuje zgradu kružno sagrađenu sa ćelijama u s vanjske strane, a kontrolnim tornjem u sredini zgrade. Iz ovakve zgrade, kontrolori bi mogli promatrati zatvorenike u njihovim ćelijama u svakom trenutku, čak i razgovarati s njima kroz konverzacijske cijevi, ali zatvorenici nikad ne bi mogli vidjeti samog kontrolora. Upravo ovaj koncept „Velikog Brata“ koji sve vidi i stalno promatra, ovaj novi model održanja moći nad umom bi osigurao da zatvorenici modificiraju svoje ponašanje i jako se trude, kako bi izbjegli kaznu. Novi sustav, gdje dok znaš da te se motri, konstantno učiš obnašati samokontrolu i autocenzuru. (preuzeto s <https://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/who/panopticon>)

4. S vrijednosno hijerarhijskim mišljenjem povezan je i koncept privilegija kojemu je funkcija održavati odnose moći tj. dominaciju „višeg“ nad „nižim“ ili obrnuto, subordinaciju „nižeg“.
5. Ovakvo mišljenje odobrava logika dominacije, logička struktura argumentacije koja opravdava dominaciju i subordinaciju onih koji se smatraju „višim“ nad onima koji se smatraju „nižim“. (Warren, 2000)

Seksizam

Iako su žene dobile veću političku vidljivost i priznanje kao politički subjekt u društvu (mada ne u svim zemljama svijeta!), feminizam uvijek ima nove bitke za boriti, kao i afirmirati stare.

U prvom valu feminizma (1800 – 1920) feministice se prvenstveno koncentriraju na zadobivanje prava glasa za žene što u Americi biva postignuto 1920. godine, a u Hrvatskoj 1945.godine. Drugi val feminizma (1960. – 1980.), kada feminizam postaje organiziran i koherentan pokret za ravnopravnost žena donosi nove zahtjeve u vidu postizanja doslovno ravnopravnosti tj. socijalnu i pravnu jednakost. Treći val feminizma (1990. – do danas) izrazito multidisciplinarn, karakterizira ga: postmodernizam, transnacionalizam, postkolonijalizam, cyberfeminizam, ekofeminizam, trans, queer, rasna politika i filozofija, te je prvi od četiri vala koji je kao svoj princip prihvatio seksualnu pozitivnost. Četvrti val (2010. – do danas) karakterizira novu pojavu feminizma proizašlu iz Interneta i sve veće međusobne povezanosti. (www.voxfeminae.net) ¹¹

Unatoč svim valovima feminizma i konstantne borbe za afirmaciju žena problem seksizma je bio i dalje je, jedna od bitki koje se bore iznova i iznova. U Zapadnom, „civiliziranom“ svijetu se i dalje doživljavaju svi oblici seksizma. Od tradicionalnih patrijahalnih normi koje nalažu da žena obavlja sav neplaćeni kućanski rad, točnije čisti, kuha, odgaja djecu i bavi se njima, pa i suvremenija verzija gdje žene rade osmosatne ili višesatne poslove i onda nakon toga svejedno obavljaju sav neplaćeni kućanski rad.

¹¹ Preuzeto s www.voxfeminae.net iz „VODIČ KROZ PRAVCE I VALOVE U FEMINIZMU ZA POČETNICE/KE“, autorica: Ivana Mihaela Žimbek (2014)

„Žene i priroda su, na primjer, uvijek negativno procijenjene u procesu definiranja onih kojima pripada moć. Privilegirane i pozitivne komponente su na suprotnoj strani, na strani muškarca, razuma, subjekta, mišljenja, produkcije, itd. Nedostatak privilegija, višeg statusa i moći, osnovna su obilježja pozicije žene u patrijahalnom društvu. Preciznije rečeno, žene su isključene iz političkih i ekonomskih institucija moći i privilegija ili ih imaju manje od muškaraca.“ (Buzov, 2012)

Zatim seksizam vezan uz profesionalni život, gdje se u pitanje dovodi kako su žene došle do nekih vodećih pozicija (jer ih je relativno malo na istima) insinuirajući nemoralne načine dolaska do posla. Zapošljavanje žena u „najstarijem zanatu“ tj. prostituciji ili prisilno podvrgavanje istom trgovanjem ljudima. Pornografija, koja je glamurozna za svega mali, probrani, elitni dio žena, dok je za sve druge žene slabo plaćeni posao, gdje uz tijelo prodaju i svoje dostojanstvo koje je uhvaćeno foto-objektivom ili kamerom. Dok rijetke to rade dobrovoljno, druge su ili primorane životnom situacijom ili prisiljene. I ono svakodnevno poput oglasa za posao primjerice konobarice „ugodnog izgleda“ ili „ugodne vanjštine“ gdje poslodavci u velikom broju inzistiraju baš na ženskim konobaricama, koje su zgodne i po mogućnosti nemaju dečka (pod opravdanjem da ne žele scene na poslu), hostese, erotske plesačice i slično.

Seksualna eksploatacija neproporcionalno više pogađa žene nego muškarce u svakom pogledu. Carol J. Adams (1990) uspoređuje seksualnu eksploataciju žena sa jedenjem mesa tj. prehrambenom eksploatacijom životinja.

„Opredmećivanje dopušta tiraninu da drugo biće smatra predmetom. Tiranin tada zlostavlja to biće, postupajući s njim kao s predmetom: npr. silovanje žena, kojim se ženama osporava sloboda da kažu ne, ili klanje životinja, čime se životinje pretvaraju iz živih živahnih bića u mrtve objekte. Taj postupak omogućuje fragmentaciju ili brutalno komadanje i na kraju konzumaciju. Konzumacija, kao i konzumiranje vizualnih slika žena samo je oblik ispunjenja tiranije, uništenja volje zasebnog bića.“ (Adams, 1990)

Potom seksizam u umjetnosti, gdje se više izlažu muški autori po slavim galerijama nego ženski, prirodna znanost gdje su više zastupljeni muškarci od žena na većini područja, politika gdje se i u Republici Hrvatskoj konkretno, u saboru nalazi svega 22% ženskih zastupnica naspram njihovih muških kolega. Pravni sektor, tj. zakonodavstvo isto tako zakida žene na mnoštvu segmenata poput optužbi za silovanje gdje se uvodi mitologija o „pravom silovanju“ i

„pravoj žrtvi“ insinuirajući da žene izazivaju tj. „same to traže“ i da žele biti seksualno posjedovane. Takve pretpostavke i takav način nošenja s problemom silovanja zasnovan je na modelu posesivne heteroseksualnosti (muškarci žele posjedovati, a žene biti posjedovane). (Naffine, 1995) Problem je i kod nošenja s obiteljskim nasiljem gdje se nasilnike malo ili kasno kažnjava, a žene nisu zbrinute i pravovaljano osigurane od nasilnika od kojeg su pobjegle.

Religija i njeni ekstremni pristaše isto tako diskriminiraju žene. Praksa obrezivanja genitalija u muslimanskom svijetu, kao i pokrivanje tijela i nužna muška pratnja još su neke od radikalnih seksističkih praksi koje se i dan danas upražnjavaju. U ekstremističko islamskim zemljama poznate su i prakse kažnjavanja kiselinom ili kamenovanjem za žene koje prevare svoje muževe ili se ponašaju neprikladno tj. u raskoraku sa (uglavnom) Šerijatskim zakonom¹² koji je nemilosrdan za žene.

„Prepoznamo da više ne možemo tolerirat nasilnu opresiju nad ženama u ime religije i kulture ništa više nego što bi tolerirali nasilnu opresiju od strane bilo kojeg drugog nasilnika ili uvrnutog racionala.“. (Hirsi Ali, 2007)

Taj dualizam muškarac/žena se očituje kroz čitavu povijest kroz sve sfere života, od galensko-hipokritske medicine¹³ koja je smatrala da je žena „krnji“ muškarac, tj. da je ona muškarac iznutra, ali joj reproduktivni organi nisu izašli van, do činjenice da se i danas, u 21. stoljeću nerijetko može čuti kako je nešto „za djevojčice“ , nešto „za dječake“, kako dječaci ne plaču i kako su žene plahe i osjetljive.

¹² *Šerijatski zakon* - šerijatsko pravo, suprotno onome kako ih opisuju mnogi nemuslimani, pokrivaju svaki aspekt života. Ona obuhvaćaju ibadet (bogoslužje), moral, obrazovanje, politiku, ekonomiju, odnosno pojedinosti o tome kako se musliman treba ponašati u svakodnevnom životu: kako jesti, kako održavati higijenu tijela i doma, kako poslovati, kako se odnositi prema susjedu, kako se ženiti, kako upravljati zajednicom i, općenito, kako svoj život uskladiti s Božjom voljom. Najkraće, to je put na kojem je čovjek kadar udahnuti religijsko značenje svom svakodnevlju. Izaziva kontroverze na Zapadu oštrim kaznama za krađu (odsijecanje ruke), silovanje (kamenovanje), nepoštovanje muževa od strane žena i sl. (preuzeto s <http://www.islam-iznutra.com/islam-iznutra-o-knjizi-i-autoru/serijat/> iz članka „Što je to ŠERIJAT i šerijatsko pravo u islamu?“)

¹³ *Galeansko-hipokritska medicina* - Galen je preuzeo Hipokratovo učenje o četiri tjelesna soka, o kritičnim danima u bolesti i oporavku te njegove (pogrešne) teorije o pulsu i urinu. Rođen je 130. godine u grčkom gradu Pergamu (danas u Turskoj). Isprva je liječio užasne rane gladijatora te je, čini se, upravo tu svladao anatomiju. Međutim, secirao je samo životinje i smatrao da je žena naopaki muškarac, te da se začeti može samo ako žena doživi orgazam (što je bilo izuzetno nepogodno za žene u primjerima silovanja ili bilo kakvog oblika prisilnog spolnog odnosa ako zatrudni). (Sa <http://www.vecernji.hr/moje-zdravlje/od-hipokrata-do-galena-176792> i predavanja Adrijane Zaharijević u sklopu Centra za ženske studije 2015. 18.03.2014. – predavanje o Judith Butler – „Tijela koja nešto znače“)

Karen J. Warren ističe da problem nije u tome što se vrijednosno-hijerarhijsko mišljenje i vrijednosni dualizmi (muškarac/žena, civilizacija/priroda) upotrebljavaju, nego što se oni koriste u „opresivnim konceptualnim okvirima“ koji učvršćuju i opravdavaju podčinjenost. (Warren, 2006)

„Kulturni ekofeminizam tvrdi da su žene povijesno i simbolički bliže prirodi nego muškarci, i to prije svega zbog svoje fiziologije i socijalnih uloga, dok socijalni ekofeminizam tu vezu stavlja u kontekst društveno konstruiranog patrijahalnog dualizma i pritom ističe važnost društvene dominacije s naturizmom, odnosno dominacije nad prirodom.“ (Staničić, 2008)

Specizam

Charles Patterson tvrdi kako mnogi znanstveni radovi o ljudskom ropstvu propuštaju istaknuti da je porobljavanje životinja služilo kao model i nadahnuće porobljavanju ljudi. (Treća, 2008) Iako se etika zagovaranja prava životinja razlikuje u pojedinim pravcima ekofeminizma, sve se slažu da su životinje eksploatirana grupa koja se ne može organizirati i prosvjedovati, tj. nemaju glas. Strogo odbijaju patrijahalnu dogmu o tome kako je dominacija nad životinjama prirodna.

„Ne možemo se boriti za prava, odnosno oslobođenje životinja ako se ne suprotstavimo patrijarhatu, kao što ne možemo dokinuti patrijarhat bez borbe protiv eksploatacije životinja.“ (Staničić iz Treće 2008)

Karen J. Warren (2006) smatra da je naturizam, tj. nepravedna dominacija ne-ljudskom prirodom feministička briga, jer razumijevanjem njih (dveća, vode, životinja) pomaže razumijevanju međupovezanosti između dominacija nad ženama i drugih potlačenih skupina ljudi u jednu ruku, te dominacija nad ne-ljudskom prirodom u drugu ruku. (Warenn, 2006)

Nije poanta da žene isključivo prirodno dano imaju veću afektivnost i težnju naginjanju etici skrbi¹⁴, već su povijesno i kulturološki bile gurane na margine i u „Drugost“ (i danas su) , čime bolje shvaćaju na vlastitoj koži, na neki način, kako je to biti objekt koji se koristi, radije nego subjekt koji djeluje.

¹⁴ *Etika skrbi*- etika prihvaćena i dorađena od strane feministica, a zagovara miroljubivi, pacifistički pristup, gdje se granica senzibiliteta pomiče i uključuje, ne samo žene ili potlačene grupe ljudi generalno, već i životinje i prirodu.

Carol Adams (1990) ide korak dalje, stavljajući ženu između čovjeka i životinje tj. smatrajući ženu hibridom (kulturološki i povijesno) između žene i životinje na neki način. Zato što je dugo vremena čovjek bio muškarac, a žena nije bila uključena u čovječnost. Upravo ta definicija čovječnosti je prema Adams problematična, jer ako se nešto definira kao ne-čovjek tj. ne-ljudsko ne mora se uzimati ozbiljno-može se zlostavljati i zloupotrebljavati. Radikalni kulturni feminizam oštro kritizira antropocentrični/ androcentrični sustav u kojem živimo i nudi varijantu feminističke etike skrbi za životinje sa sloganima poput „Osobno je političko“.

“Živimo u kulturi koja je institucionalizirala opresiju životinja na najmanje dvije razine: u formalnim strukturama poput klaonica, tržnica mesom, zoološkim vrtovima, laboratorijima, i cirkusima i kroz naš jezik. To da govorimo o jedenju mesa radije nego jedenju leševa je središnji primjer toga kako naš jezik prenosi odobravanje ove aktivnosti od strane dominantne kulture.“ (Adams, 1990) ¹⁵

Horkheimer i Adorno (1996) u svom djelu Dijalektika prosvjetiteljstva ističu kako je žena postala puko utjelovljenje biološke funkcije, a tlačenjem prirode civilizacija gradi svoju slavu. (Adorno i Horkheimer, 1996) Ovdje se referiraju na bespravnost žena kojima biološki dana funkcija postaje primarna (i gotovo jedina prihvatljiva) funkcija u društvu, te kako priroda i neljudski stanovnici planete ispaštaju našim napretkom što ide u prilog postavljenoj dihotomiji civilizacija/priroda koja se može proširiti i na civilizacija-muškarac (on ju gradi i oblikuje) / priroda- žena (ona je prvenstveno svoja biološka/prirodom dana funkcija).

Sama činjenica da smo drugačije vrste ne stavlja ljude u poziciju da budu „Prvi“. I to do te mjere, da unutar životinjskog svijeta radimo i podjele podjela, ponovno samoinicijativno odlučujući o tome koje ćemo životinje posjedovati radi zabave, koje ćemo posjedovati radi hrane, a koje ćemo posjedovati preobličene u odjevne predmete ili rabljene za eksperimente i pokuse.

Val Plumwood (2007) ima nekoliko pritužbi u ovom spektru. Ona, nasuprot Carol Adams (1990) koja zagovara ontološki veganizam (koristi sintagmu „trgovina životinjama“ aludirajući na podudarnost u tretmanu raspoloživih i iskoristivih tijela) , zagovara ekološki animalizam. Ekološki animalizam potvrđuje uzajamnu potrebu, te vidi ljude i životinje kao uzajamno dostupne za pravednu uporabu u ravnopravnim uvjetima. (Plumwood iz Holy-Kulturni bestiarij,

¹⁵ Carol J. Adams – „The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory“ (moj slobodan prijevod s engleskog jezika)

2007) Tu, između ostalog, dovodi jedan problematičan koncept, a to je dehumanizacija u očima pojedinih ljudi. Jer ona ističe pravednu uporabu u ravnopravnim uvjetima što se može gledati dvosmjerno u smislu toga da su ne-ljudi sličniji ljudima, ali i da su ljudi sličniji ne-ljudima. Govori o tome kako je nametnuta superiornost ljudi zapravo onaj ne-ekološki segment svega.

„Biti hranom drugim životinjama potkopava našu predodžbu o ljudskoj superiornosti, ali ljudi jesu hrana, hrana za mačke, pse, lavove, tigrove, medvjede, krokodile, vrane, zmije, supove, svinje, štakore, velike guštere, te brojnim manjim stvorenjima i mikroorganizmima.“ (Plumwood iz Holy-Kulturni bestiarij, 2007)

Argumentacija kojom to potkrjepljuje je činjenica da su i ljudi, baš kao i životinje dio prehrambenog lanca, te da taj lanac nije piramida s čovjekom na vrhu, već lanac u kojem ravnopravno svi mogu i imaju, svojevrsno prirodno pravo, djelovati i kao lovac i kao lovina dok god su uvjeti ravnopravni i pravedni. Jer ako se predatorske aktivnosti drugačije vrednuju, to znači da se ljude smješta isključivo u područje kulture negirajući im njihovu povezanost i pripadnost i prirodi, a životinje isključivo u područje prirode, zanemarujući da, prema Plumwood, i životinje imaju svoje kulture.

Shiva govori kako je glavna prijetnja životu s raznovrsnošću proizlazi iz naše navike razmišljanja u terminima monokulture. „Monokulture dovode do nestanka raznovrsnosti zbog naše nemogućnosti da je uočimo, a kao posljedica toga, one nestaju i u svijetu oko nas. Nestanak raznovrsnosti također znači i nestajanje alternativa- što dovodi do tzv. APN (Alternativa Ne Postoji) sindroma.“ (Shiva, iz Treće 2000)

Civilizacija vs. Priroda

„Osvrćući se na unutrašnjosti ekologije, feminizma i socijalizma, osnovna premisa ekofeminizma je da ideologija koja autorizira opresije poput onih baziranih na rasi, klasi, spolu, seksualnosti, fizičkim sposobnostima i vrstama, je ista ideologija koja odobrava opresiju prirode.“ (Gaard, 1993) ¹⁶

¹⁶ Greta Gaard- „Ecofeminism – women, animals, nature“ (1993) (moj slobodni prijevod s engleskog jezika)

Ekofeminizam opisuje okvir koji odobrava ovakve oblike opresije kao patrijarhat, koji nasuprot ekofeminističkom holističkom shvaćanju svijeta, zasnovan na osjećaju sebstva („self“) koje je odvojeno, atomistički.

Adorno i Horkheimer (1996) kritizirajući prosvjetiteljstvo i Baconovo učenje, ističu kako se čovjek pokušava izdići iz cjeline i postati gospodarom svega. Objašnjavaju kako je cilj znanosti postao nadvladati prirodu i postaviti čovjeka u centar i na prijestolje kao superiornog svom drugom živom svijetu.

„Ljudi žele od prirode naučiti kako je treba primijeniti da bi se vladalo i njom i ljudima. Ništa drugo ne važi.“ (Adorno i Horkheimer, 1996)

Ono što se događa trenutno s prirodom je nešto što dugoročno ima i može imati katastrofalne posljedice za čovječanstvo. Iscrpljujemo prirodu gdje god nam se pruži prilika i to neodrživo. Počevši od industrije nafte i ruda, rafinerije koje na dnevnoj bazi nepovratno uništavaju ekološki sustav, zatim krčenje šuma koje uzrokuje, ne samo manje kisika zbog manje drveća, već i eroziju tla i širenje pustinja, taloženja smeća i njegovo neispravno odlaganje koje uzrokuje zagađenje tla i podzemnih voda, efekt staklenika koji uzrokuje ispušnim plinovima potičući brže formiranje ozonskih rupa i kisele kiše, otapanje ledenjaka koji su posljedica efekta staklenika i prebrzog zagrijavanja planete i posljednje industrija hrane.

„Razlog je tome utjecaj čovjekova djelovanja koje se osjeća u svim područjima života kao posljedica širenja globalizacije što uključuje rapidan rast i razvoj industrije, tehnologije i stanovništva, kao i njihove razorne učinke na okoliš. Način na koji zapadna kultura temelji svoj odnos prema prirodi svjedoči o dominaciji i eksploataciji nad njome.“ (Birke, 1994)

Industrija mesa koja drži životinje u nehumanim uvjetima i ubija ih na nehumane načine (iako se pitanje postavlja kad je ubojstvo humano?), istovremeno emitira velike količine CO₂ (farme i životinjski izmet), koristi ogromne površine za ispašu i proizvodnju hrane za „našu hranu“ tj. životinje, točnije svakih 8 sekundi uništi se 1 ral zemljišta da bi se uzgajala hrana za životinje. Onaj koji postane vegan godišnje spasi 1 ral šume.

„Šume koje su nekada pokrivale većinu britanskih otoka sada su srezane na manje od 2% preostalih. Više od 90 % britanskih jezera, ribnjaka i močvara je isušeno - a sve zato da bi se

stvorila veća polja za uzgoj više usjeva za hranjenje više životinja. Priča je više-manje ista i u drugim dijelovima svijeta.“ (Gellatley, 2001.)

Neizbježno etičko globalno pitanje je GMO hrana i njen utjecaj na ljudsko zdravlje, ali i na zdravlje zemlje i planeta. Konkretno, tu se referiram na kontroverznu tvrtku Monsanto koja je poznata po uzgoju genetski modificiranog sjemena i pesticida. Ono što je najupitnije u vezi Montsanta i GMO hrane je to što se ne može sa sigurnošću tvrditi da je GMO bezopasan, čak štoviše, sve je više istraživanja koja ukazuju na štetnost GMO hrane. Kao negativne efekte navode to da je nezdravo (povećava alergije na hranu, nuspojave i reakcije), da jednom kad se negdje posije Montsantovo sjeme niti jedno drugo ne može niknuti, povećava se potreba za herbicidima i pesticidima, te polen i sjemenke lete „kontaminirajući“ tako i druge farme kojima uništava organsku proizvodnju. Uzgoj GMO hrane narušava ekološku ravnotežu, utječe na ljude, životinje, zemlju i čitav okoliš. I teži monokulturama o kojima i Vandana Shiva (2000) govori time što se širi i ne daje izbora nakon što „kontaminira“ zemlju nego da se ponovno koristi GMO sjeme. (<http://www.responsibletechnology.org/10-Reasons-to-Avoid-GMOs>)¹⁷ Isto tako, na pravnom nivou, rasprave su oko toga da li hrana treba biti označena ako je GMO i u kojem postotku.

Bitno je istaknuti kako ipak postoje točke otpora na mikroskali postoje u vidu ekofeminističkih pokreta koji datiraju još iz 1970-ih poput Chipko pokreta¹⁸ kojim su indijske žene uspjele spasiti velik dio autohtone šume od krčenja, zatim brojni permakulturni pokreti koji se javljaju na dnevnoj bazi sve više promičući važnost organskog uzgoja i veze s prirodom, eartship kuće¹⁹ tj. održive kuće napravljene od recikliranog materijala, život sa proizvodnjom što manje smeća²⁰,

¹⁷ Preuzeto s <http://www.responsibletechnology.org/10-Reasons-to-Avoid-GMOs> , „10 Reasons to Avoid GMOs“.

¹⁸ *Chipko pokret* – organizirani otpor koji datira iz 1970-ih u Indiji, te je ime dobio po riječi „chipko“ što znači grliti, obuhvatiti. Prvi Chipko pokret je spontano krenuo u Travnju 1973 u selu Mandal u gornjoj dolini Alakanande i u idućih 5 godina se širi mnogim područjima Himalaja u Uttar Pradeshu. Pokrenuti su odlukom vlade da se posijeku šumska područja u Alakananda dolini za potrebe velikih (stranih) tvrtki. Žene tih područja su se organizirale i štitile šumu zagrljajima ili formiranjem velikih krugova oko drveća kako bi spriječile muškarce da ih sijeku. Te šume su njima hrana, voda, ogrjev, građevni materijal i nisu bile spremne odustati od šume koja im doslovno daje život. (preuzeto s <http://edugreen.teri.res.in/explore/forestry/chipko.htm> , „The Chipko Movement“)

¹⁹ *Eartship kuće*- kuće od reciklažnog materijala poput automobilskih guma u kombinaciji sa zemljom, stakla... potpuno su ili gotovo potpuno neovisne u smislu energije, jer se najčešće rade na izvorima vode, koriste se solarni paneli i vjetrenjače za energiju, skuplja se kišnica itd. Dakle, potpuno su samoodržive, neovisne, jeftine za izgradnju. (preuzeto s <http://earthship.com/Designs/global-model>)

²⁰ Sve je više aktivista koji se odlučuju na život u kojem proizvode što manje smeća. Ne koriste plastične vrećice, ne kupuju hranu u omotima, već isključivo rinfuzno, bio-otpad odvajaju za humus, nerijetko proizvode vlastita sredstva

promicanje reciklaže i ponovne upotrebe materijala, novi obnovljivi izvori energije (solarna, hidroenergija, atomska, nuklearna), proizvodi netestirani na životinjama i slično.

Ono što smo izgubili u današnjem dobu je neka vizija i perspektiva dugoročnog gledanja na stvari. Konzumerizam, liberalna tržišna ekonomija, tehnologija, sve to se bazira na kratkoročnom i zamjenjivom, ne uvažavajući dugoročne efekte. Kad se zapitamo, što ćemo mi ostaviti iza sebe?

Neodrživom zloupotrebom prirode smo izazvali mnoge ekološke katastrofe koje nam se istim putem i vraćaju u obliku tsunamija, potresa, poplava, suša, ozonskog zračenja... I smeće. Tehnološki i radioaktivni otpad, plastika i brojni spojevi koji će se raspadati još stoljećima, onečišćene vode i radikalno smanjen biodiverzitet životinjskih i biljnih vrsta. Na koncu tim načinom i ljudi vjerojatno.

“Nisi Atlas koji nosi svijet na vlastitim ramenima. Dobro je zapamtiti da planet nosi tebe.”²¹
(http://www.goodreads.com/author/quotes/144748.Vandana_Shiva)

Potencijalna rješenja s perspektive ekofeminizma:

Vandana Shiva – planetarna demokracija i suzbijanje monokulturnog sustava

Iako Shiva govori o prividnom izostanku alternativni mogućeg načina života, činjenica je da je to samo privid. I ona sama, zajedno s još nekoliko grana ekofeminizma nudi, za sada ili na mikroskali ili samo teoretski, nekoliko potencijalnih rješenja za uređenje društva.

Shiva rješenje vidi u suzbijanju monokulture i poticanju raznovrsnosti. Monokulture se vode za idejom „bolje više, nego manje“, potrošačkim mentalitetom koji potiče na masovnu proizvodnju i konstantnu izmjenu proizvoda ostavljajući iza sebe opustošenu prirodu, iscrpljene resurse i nalazišta istih, zagađenje okoliša što neminovno utječe i na elementarne nepogode kao reakcija zemlje na beskrajnu i iracionalnu eksploataciju. Proizvodnja monokulturnih umova, koja se prema Shivi odvija unutar svih institucija koje gradimo, otupljuju našu kognitivnu sposobnost shvaćanja i viđenja šire perspektive. Oko nas se događaju brojna isključenja stvari, procesa i funkcija, ali nas monokulturni pravac viđenja i djelovanja sprječava da ta isključenja uočimo.

za pranje, ne kupuju ništa jednokratno i sl. (preuzeto s <http://www.mindbodygreen.com/0-16168/i-havent-made-any-trash-in-2-years-heres-what-my-life-is-like.html>)

²¹ Preuzeto s http://www.goodreads.com/author/quotes/144748.Vandana_Shiva (moj slobodni prijevod)

Bitno je istaknuti da monokulturno shvaćanje svijeta isključuje razlike i ono što nije unutar okvira diskursa, i to u raznovrsnom svijetu u kojem živimo uzrokuje masovne razdore. (Shiva iz Treće 2000)

„Prilagodba naših ekonomskih sustava neophodna je da bi ljudi i ovaj planet preživjeli. Međutim, ta prilagodba mora biti usmjerena k podređivanju tržišne ekonomije ekonomiji preživljavanja ljudi i ekonomiji prirode, a ne njenoj dominaciji.“ (Shiva iz Treće 2000)

Ona (Shiva, 2000) spas vidi u ekonomiji prirode organizirane oko osnovnih ekoloških procesa. U smislu da se s prirodom ne trebamo boriti, već da trebamo živjeti u skladu s njom. Jer priroda, iako tretirana kao Drugo, nije to, već je ona dio nas, kao što smo i mi dio nje.

Banalno govoreći, to je naš habitat i prirodno stanište i potpunom destrukcijom istog ćemo zauzvrat dobiti isto to.

Zanimljivo je kako imamo tendenciju uzdići se čak i iznad tako velikog i snažnog entiteta kao što je planet Zemlja. Ovdje ne govorimo o prirodnoj ravnoteži. Priroda je uvijek u ravnoteži, bitno je pitanje što je na vagi. Danas važno između ekstrema koji moraju eskalirati u nekom smjeru jednom. Da li će to biti pozitivna promjena ili destrukcija nas samih, potpuno je na nama.

Shiva (2000) govori o „planetarnoj demokraciji“ nasuprot današnje „umiruće demokracije“, te „živoj ekonomiji“ zasnovanoj na ljudskoj kreativnosti, inteligenciji i samoorganizaciji u kojoj se prihod osigurava na povratku rada, a ne povratu investicije kapitala. (Buzov, 2012) Planetarna demokracije temelji se na deset principa u koji spadaju i pravda, održivost i mir. Djeluje uz planetarnu ekonomiju koja se zasniva na održivim, raznolikim i pluralističkim sustavima, ta ekonomija je živa ekonomija jer je izgrađena na lokalnim ekonomijama.

Planetarna demokracija je zasnovana na lokalnoj demokraciji, bazirana je na živim kulturama, odnosno ekološkim kulturama i globalizira mir, brigu, suosjećanje, pomiruje razlike i okuplja ljude. Shiva uvodi pojam i biodemokracije u koje se svi sustavi znanja i proizvodnje koji koriste biološke organizme imaju jednaku vrijednost naspram imanentnog bioimperijalizma koji podrazumijeva da treba zaštititi samo znanje i proizvodnju zapadnih korporacija. (Shiva, iz Treće 2000) Bez uvažavanja „Drugih“ i uključivanja istih u životni proces ostajemo siromašni i zakinuti za čitavu jednu sferu mogućih alternativnih rješenja, inovacija, kreacija i nastojeći ih ukalupiti u monokulturni kalup potenciramo mogući sukob i/ili društvenu i ekološku katastrofu.

Francoise d'Eaubonne – Minijaturizacija industrije i administrativne uprave

Francoise d'Eaubonne (2000) smatra da odnos ekologije i oslobođenja žena potrebuje ponovno zadobivanje vlasti nad tijelom (osloboditi se uvijek znači raspolagati tijelom i vremenom). Isitče kako je podložnost određenom autoritetu glavna prepreka neposrednoj demokraciji i kako zastupati narod zapravo znači nadomjestiti ga. Kritizira rascjepkanost rada i specijalizacija tj. načelo automatizacije, skupa s načelom atomizacije, naglašavajući kako su sve sfere života raspršene, s mnoštvom mikrosredišta čime se nalazimo posvuda, a zapravo nigdje konkretno, jer se sve razvodnjava i dijeli.

„Minijaturizacija je tehnički moguća na industrijskoj razini (proizvodne jedinice i sredstva iskorištavanja resursa) jednako toliko koliko i na razini administrativne uprave. Ona će biti odgovor enormnim i sofisticiranim kompleksima kojima upravlja malen broj stručnjaka, koji su i sami u službi još manjeg broja svemoćnih vlasnika proizvodnje.“ (d'Eaubonne, iz Treće 2000)

Govori o decentralizaciji proizvodne moći, razvoju samouprave u manjim grupama ljudi koje će upravljati malenim skupinama sredstava za proizvodnju koje će pripadati reduciranoj i minijaturiziranoj industriji. Pojam rada (i plaće) bi nadomjestio pojam službe i razmjene izobrazbi. Primjerice zidar će razmjenjivati izobrazbu za svoj rad s električarom ili staklarom. Tako bi ljudi, umjesto da prolaze čitave horde specijalista, bili sposobni sami rješavati probleme i svesti svoje opslužitelje na strogi minimum. (d'Eaubonne, iz Treće 2000)

„Ukinuće tog neproduktivnog i mistifikatorskog sektora moglo bi osloboditi enormnu sumu rada (u smislu produktivne i stvaralačke djelatnosti) i slobodnog vremena.“ (d'Eaubonne, iz Treće 2000)

Smatra da bi razmjena rada bila puno efikasnija od ovog sustava gdje svakodnevno svoj rad tj. vrijeme prodajemo za novac kako bi mogli kupiti proizvode koji su produkti tuđeg prodanog rada/vremena. Čvrsto vjeruje kako upravo ekofeminizam može spasiti svijet od patrijarhata, osvijestiti ljude po pitanju uništenja okoliša, potencijalne nuklearne opasnosti i izopačenog sustava profita koji nas masovno porobljava. (d'Eaubonne, iz Treće 2000)

Socijalni ekofeminizam – ekološki orijentirani društvo i „direktna akcija“

Socijalne ekofeministice uglavnom početnu inspiraciju za svoju viziju svijeta nalaze u teoriji Murraya Bookchina koji smatra da kapitalizam treba nadomjestiti ekološki orijentiranim društvom. Odlike tog društva bi bile nehijerarhijski odnosi, decentralizirane zajednice, ekotehnologije, organska proizvodnja hrane i industrijama po ljudskoj mjeri. (Buzov, 2012) Polazište svega bi bilo, u suštini, kreiranje društva koje nastoji živjeti u skladu s prirodom i ljudskim dostojanstvom.

Chaia Heller (iz Buzov 2012) govori o konceptu „direktna demokracije“ i o sličnom konceptu kao minijaturizacija, dakle organizaciji unutar zajednica.

Direktnu demokraciju naglašava kao stavku, jer država koja oduzima građanima moć uporabom opresivnih aparata (vojske, policije) da „direktno odrede i izvršavaju poslove proizvodnje, tehnološke primjene, zdravlja i obrazovanja vezano za zajednicu, prisvaja ulogu vlade.“ (Buzov, 2012)

King i Sturgeon (iz Buzov 2012), u sličnom kontekstu kao Heller, govore o „pokretima direktne akcije“. To bi bili aktivistički performansi koje bi prakticirali ženski, antiratni, ekološki i pokreti za građanska i ljudska prava. Nove društveni pokreti s novim načinom obraćanja javnosti. Buđenje svijesti o nemoći i nemogućnosti sudjelovanja u donošenju odluka i želja za promjenom takvog stanja su glavna motivacija ovakvih akcija. Oni su, za razliku od većine društvenih pokreta usmjereni na pojedincu ili društvu, ne prema političkoj vlasti i odnosima proizvodnje. Heller ovakav način aktivističkog djelovanja putem javnih nastupa, billboarda, performansa naziva „ilustrativnom opozicijom“. One u konačnici imaju ulogu rekonstrukcije zajednice i osvješćivanja „slobodnog pojedinca koji ima kapacitete da direktno, etički i racionalno upravlja društvenim poslovima.“ Potiču načela zelene političke akcije koje na prvo mjesto stavljaju demokratsku participaciju, nenasilje i poštivanje različitosti. (Bookchin iz Buzov 2012) Oslobođanjem pojedinca stvaraju se „liberalne zajednice“ koje apsolutno uključuju i žene.

„Stvaranje istinski slobodnog društva baziranog na ekološkim i feminističkim principima, s etičkim posredovanjem čovjeka prema prirodi, prema tome bi trebalo biti zajedničko i feminizmu i ekologiji. To podrazumijeva osjećanje i uvažavanje života „drugog“. (Plant iz Buzov 2012)

Zaključak:

Ovim radom nastojala sam obrazložiti argumentacije ekofeministica različitih smjerova, s naglaskom na radikalni kulturni feminizam i socijalni ekofeminizam, kako se može povući znak jednakosti između tri riječi koje označavaju opresiju - rasizam, seksizam i specizam. Sve su međusobno povezane i uzajamno utječu jedna na drugu. „Prvi“ nasuprot „Drugih“.

Umjetno stvorena dihotomija koja od „Nas“ čini dvije, tri, pet i više grupacija. Monokultura nam diktira koje su vrijednosti „Prvih“ tj. bezvrijednosti „Drugih“.

Pokušava nas se staviti u kalupe iz kojih bi svi trebali izaći jednaki, ali problem je u tome što nismo svi jednaki. I nemoguće je očekivati jednake rezultate ukoliko iste postupke primjenjuješ u različitim situacijama. Različiti smo i to je bogatstvo našeg svijeta i našeg postojanja. Na različita društva se ne mogu primjenjivati iste vrijednosti, kada svako društvo ima svoju pozadinu koju treba uvažiti i djelovati u kontekstu s njom.

Zato Shiva (2000) i d'Eaubonne (2000) i Heller (iz Buzov 2012) i mnoge druge ekofeministice propagiraju kontekst zajednica na lokalnoj razini. Vraćanje ljudima mogućnosti odlučivanja o vlastitim sudbinama, a ne da o tome odlučuje korporacijski sustav ili država. Povratak demokracije u istinskom smislu riječi. Između ostalog, dijalog između različitih i postizanje ciljeva nenasiljem i arbitražom. Prihvaćanje diverziteta kao mogućnost za napredak, za brojne novine i nove ideje, shvaćanja svijeta i mogućnosti boljitka. Življenje u skladu s ljudskim dostojanstvom. Ali osim toga, važno je istaknuti kako su svi ljudi dio prirode i ona je dio nas. Pod prirodu spada sva naša okolina i ne-ljudski stanovnici. Iako ima polemike oko etike skrbi i „pravog“ načina tretmana i suživota sa životinjama i odnosa prema njima, ekofeministice se generalno slažu da treba živjeti u skladu s prirodom, a ne boriti se protiv nje. Jer ona se bori protiv nas također. Uzvraća udarce. Što će ostati iza nas ako ne prestanemo gledati samo unutar svojih mikrosvemira i osvrnemo se oko sebe?

Ekofeminizam pokušava ponuditi nekoliko rješenja o mogućim zelenim utopijama gdje nema opresije, gdje se svi uzajamno poštujemo kao živa bića, ne kao žene, muškarce, bijele, obojene, životinje i slično. Gdje nema eksploatacije, već suradnje unutar lokalnih zajednica, gdje je različitost prednost, radije nego monolitnost. Iako zvuči na momente preutopistički, lijepo je vidjeti u kojem smjeru se ideje razvijaju. Da postoje alternative koje će možda zamijeniti ovaj

sustav. Da se stvari promišljaju i da se krećemo u nekom smjeru, lagano osvještavajući u kojoj smo poziciji trenutno kao pojedinci, ali i kao čitavo čovječanstvo. Jer to je taj globalni identitet koji nas povezuje – ekološki sustav. U kojoj godi situaciji bili to nas se svih tiče.

Svaka opresija na pojedinca, opresija je na cijelo čovječanstvo, isto kao i svaka opresija na prirodu, je samo udarac nama samima. Ekofeministice smatraju da je temeljni problem muški obrazac ženske subordinacije i degradacije prototip za mnoge druge oblike zlostavljanja.

„Napredovanje u toj kritici (patrijarhalne dominacije) očituje se u ekofeminističkim analizama koncepta patrijarhata kao obrazca moći koji odgovara funkcioniranju, perpetuiranju i opravdanju dominacije nad ženama, drugim subordiniranim ljudima i neljudskom prirodom.“ (Buzov, 2012)

Treba shvatiti da smo cjelina, a ne dijelovi koji su više ili manje vrijedni, jer svi činimo sustav u kojem živimo i svi elementi su neophodni da bi cjelina bila funkcionalna.

„Tako nam povijesno brojni pojedinci pokazuju svojim primjerom da postoji podudaranje aktivističkih oponiranja protiv potlačivanja crnaca i žena, kao i potlačivanja životinja, čime se otvara paralelizam između Rasizma, Seksizma i Specizma. Stoga aktivisti za prava, odnosno oslobođenje životinja ističu sljedeći slogan:

„Oslobođenje životinja je oslobođenje ljudi.“ (Govedić i Marjanić, Treća 2008.)

Literatura:

- Adams, C. J. „The Pornography of Meat“ 2003, New York- London
- Adams, C. J. „The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory“ 1990 , Continuum (2004)
- Adorno T. W. i Horkheimer M. „Dijalektika prosvjetiteljstva – filozofski fragmenti“ , Sarajevo (1989)
- Birke, L. „Feminism, Animals and Science: The Naming of the Shrew“ , Buckingham (1994)
- Buzov, I. „Prema ekofeminističkom društvu, ili o svijetu u kojem razlika ne stvara hijerarhiju i dominaciju“ , iz zbornika „Ekofeminizam nova politička odgovornost“ , Colorgrafx, Beograd (2012)
- d' Eaubonne, F. , „Što bi moglo biti ekofeminističko društvo?“ iz Treće br.2 / vol.2 , Centar za ženske studije, Zagreb (2000)
- Foucault, M. , „Society Must be Defended“ , predavanja u Francuskoj 1975-76 , Penguin Books ,UK (2004)
- Foucault, M. „The History of Sexuality Vol. I: An interduction“ 1976, New York (1990)
- Gaard, G. „Ecofeminism – women, animals and nature“ , Philadelphia (1993)
- Gellately, J. „Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan“ , Prijatelji životinja Zagreb (2001)
- Govedić N. , Marjanić S. , „Pravo lice životinjske jednine“ iz Treće X/ 1 , Centar za ženske studije, Zagreb (2008)
- Hirsi Ali, A. , „Nevjernica“ , Naklada Ljevak Zagreb (2007)
- Holy, M. , „Animalizam u (eko)feminističkom diskursu“ iz Kulturni bestiarij, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb (2007)
- Klopotan, S. , „Ni žena ni životinja“ iz Kulturni bestiarij , Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb (2007)
- Marjanić S. , „Jesmo li zbilja lišeni svake odgovornosti ili ekofeminističko opravdanje veganstva: Razgovor s Karmen Ratković“ iz Treće X/ 1 , Centar za ženske studije, Zagreb (2008)

- Matthews, Helen M. „The Graphic Connection between Women and the Non-human“ (www.ecofem.org/journal)
- Naffine. N. , „Gender, crime and feminism“ , Dartmouth Press Aldershot (1995)
- Shiva, V. , „Prijetnje biološkoj i kulturnoj raznolikosti“ iz Treće br.2/vol.2 , Centar za ženske studije, Zagreb (2000)
- Staničić M. , „Feminizam i prava životinja“ iz Treće X/1, Centar za ženske studije, Zagreb (2008)
- Storey, J. „Cultural Theory and Popular Culture", Prentice Hall; 4 edition (2006)
- Warenn, K.J. , „Ecofeminist Philosophy A Western Perspective on What It Is and Why It Matters“ , ROWMAN & LITTLEFIELD PUBLISHERS, INC. Lanham Boulder New York Oxford (2000)

Linkovi:

- York, P. (2013) „ Comparing racism and speciesism, human slavery and animal slavery“ (<http://animalrightsacademy.org/wpcontent/uploads/2014/03/Comparingracismandspeciesism.pdf>) (30. kolovoz 2015)
- Broz, T. ur. (2008) „Mlade žene mijenjanju svijet“ (http://www.cesi.hr/attach/ m/mlade_zene_web.pdf) (27.kolovoz 2015)
- Autor nepoznat * (2014) „Earthship designes – Global model“ (<http://earthship.com/Designs/global-model>) (15.srpnja 2015)
- Twine, R. T. (2001) „Ecofeminisms in Process“ (<http://richardtwine.com/ecofem/ecofem2001.pdf>) (29. kolovoz 2015)
- Shiva, V. (2015) „We Must End Monsanto’s Colonization, Its Enslavement of Farmers“ (<http://ecowatch.com/2015/07/25/vandana-shiva-end-monsanto/>) (17.srpnja 2015)
- Autor nepoznat ** „The Chipko Movement“
- (<http://edugreen.teri.res.in/explore/forestry/chipko.htm>) (25. kolovoz 2015)
- Autor nepoznat *** „MICHEL FOUCAULT – BIOGRAPHY“ (28.kolovoz 2015) www.egs.edu/library/michel-foucault/biography
- Shiva, V. (http://www.goodreads.com/author/quotes/144748.Vandana_Shiva)

- Islam iznutra, objašnjenje šerijatskog zakona
(<http://www.islam-iznutra.com/islam-iznutra-o-knjizi-i-autoru/serijat/>)
- Singer, L. (2014) „I Haven't Made Any Trash In 2 Years. Here's What My Life Is Like“
<http://www.mindbodygreen.com/0-16168/i-havent-made-any-trash-in-2-years-heres-what-my-life-is-like.html> (25.kolovoz 2015.)
- Konigsknecht V., Jurak K. (2014) „ Intervju s Anicom Čardakić“
(<https://www.radnicka-fronta.org/2015/05/04/intervju-s-ankicom-cakardic/>)
(15.kolovoz 2015)
- Autor nepoznat **** „The Panopticon“ , UCL BENTHAM PROJECT
(<https://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/who/panopticon>)
- Autor nepoznat ***** (2010) „Od Hipokrata do Galena“
(<http://www.vecernji.hr/moje-zdravlje/od-hipokrata-do-galena-176792>)
- Autor nepoznat ***** (2014) „Ante Kovačević“
(http://hr.wikipedia.org/wiki/Ante_Kovačević)